

Mikä pyörittää tutkijoiden myllyä?

Arto Mustajoki

Johanna Hakala, Erkki Kaukonen, Mika Nieminen & Oili-Helena Ylijoki: *Yliopisto – tieteen kehdestä projektimylyksi? Yliopistollisen tutkimuksen muutos 1990-luvulla*. Gaudeamus, Helsinki 2003. 237 s.

Tampereen yliopiston Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen tieteen tutkimusyksikön tutkijat Johanna Hakala, Erkki Kaukonen, Mika Nieminen ja Oili-Helena Ylijoki ovat käsitelleet yhdessä ja erikseen jo monissa julkaisuissa tuoreimman yhteisjulkaisunsa *Yliopisto – tieteen kehdestä projektimylyksi* teemoja. Kirja on osin synteesi ja yhteenvedo aiemmista huomioista, mutta nojaa kuitenkin kahteen varta vasten hankittuun uuteen aineistoon

Toinen aineistoista perustuu kyselytutkimukseen, jossa 369 yliopistossa työskentelevää laitosjohtajaa vastasi pitkään listaan tutkijoiden kysymyksiä. Kysely lähetettiin 696:lle eli kaikille yliopistoissa toimiville laitosten johtajille. Vastausprosentti oli siis vain vähän yli 50 %. Kysymysten päähuomio kohdistui muutoksen todentamiseen: ovatko tutkijoiden asenteet ja tutkimuksen teon motiivit ja tavoitteet muuttuneet?

Tämän lisäksi tutkijaryhmä haastatteli tarkemmin kolmen laitoksen tutkijoita. Mukaan oli otettu tutkimuskulttuurin ääripäitä edustavat historiatieteiden laitos sekä pintatieteen ja puolijohdetekniikan laboratoriot. Edellisen tehtävänä oli edustaa perinteistä perustutkimukseen keskittyvää humanistista laitosta, jälkimmäinen taas kuuluu tieteenalaan, jolla on kiinteät suhteet teollisuuteen, mistä johtuen soveltavan tutkimuksen osuus on merkittävä. Kolmantena haastateltuna laitoksena oli työelämän tutkimuskeskus, joka edusti tietynlaista välimuotoa. Se eroaa kahdesta muusta laitoksesta myös siinä, että se on puhdas tutkimuslaitos eikä näin anna opetusta. Toinen ero on siinä, että vain pienellä osalla sen tutkijoista on pysyvä kiinnitys laitokseen.

Muutos

Mitä sitten on tapahtunut yliopistoissa tehtävän tutkimuksen piirissä viimeisten kymmenen vuoden aikana? Kyse ei ole luonnollisestikaan mistään irrallisesta, vain tutkimustoimintaa koskevasta kehityksestä, vaan koko yliopistolaitos on ollut muutosten kourissa. Kuten tunnettua, suuri osa tästä prosessista on syntynyt ulkopuolisesta paineesta, ei niinkään yliopistojen halusta muuttua. Suomi on muiden länsimaisten yhteiskuntien vanavedessä ja välillä eturiviinkin pyrkien muuttanut ratkaisevasti sitä tapaa, jolla valtio ylläpitää ja rahoittaa keskeisiä instituutiotaan.

Kuten kirjoittajat toteavat, yliopistojen tutkimustoiminnan kannalta keskeinen muutos on ollut ulkopuolisen rahoituksen roolin merkittävä kasvu. Kasvuluvut ovat huikeat. Vuodesta 1991 vuoteen 2000 yliopistojen Suomen Akatemialta saama tutkimusrahoitus kasvoi 89 %. Tämä on hyvin merkittävä muutos, mutta vielä draamatempaa kehitys on ollut muiden rahoittajien osalla. Eri ministeriöiltä saatava rahoitus on yli kaksinkertaistunut, Tekesiltä saatava yli viisinkertaistunut! Kokonaan uutena rahoitusmuotona kuvaan ovat tulleet EU-rahast, joiden osuus ulkopuolisesta tutkimusrahoituksesta oli vuonna 2000 noin 7 %. Mielenkiintoista on huomata, että kehitys ei ole kuitenkaan johtanut yrityksiltä saatavan tutkimusrahoituksen invaasioon. Se on toki noussut, mutta ei juurikaan enempää kuin kuin julkinen ulkopuolinen tutkimusrahoitus.

Ulkopuolisen tutkimusrahoituksen osuus on siis kasvanut, mutta miten on samaan aikaan kehittynyt yliopistojen budjettirahoituksella tehtävä tutkimus? Kirjan kirjoittajat ovat joutuneet tässä yhteydessä turvautumaan tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksen antamiin tietoihin siitä, kuinka paljon työajastaan yliopiston opettajat ja tutkijat käyttävät tutkimuksen tekemiseen. Kuten kirjoittajat toteavat, näin saatu arvio yliopiston budjettirahalla tehtävän tutkimuksen määrästä sisältää monia virhelähteitä. Tästä huolimatta voidaan varmuudella todeta, että kehitys

on sen kohdalla ollut joko miinusmerkkinen tai korkeintaan lievästi nouseva. Näin ollen tämän kaikkein ”vapaimman” tutkimusrahoituksen osuus tutkimuksen kokonaisrahoituksesta on ratkaisevasti kaventunut.

Tieteenalat eri asemassa

Kaikilla tieteenaloilla ulkopuolinen tutkimusrahoitus on kasvanut 1990-luvulla. Tämä on haudannut alleen sen tosiasian, että tieteenalojen väliset painotukset ovat muuttuneet merkittävästi. Kuvaavaa on, että vaikka Suomen Akatemialta saadun tutkimusrahoituksen määrä on kasvanut edellä mainitut lähes 90 %, sen osuus yliopistojen ulkopuolisesta tutkimusrahoituksesta on vähentynyt 42 %:sta 31 %:iin. Sen tilalle on tullut Tekesin rahoitusta (11 => 24 %) ja EU-rahoitusta (0 => 7 %), jotka kumpikin kohdistuvat vain osaan tieteenaloista. Näin syntyneeseen siirtymään eri tieteenalojen suhteellisissa osuuksissa ei Suomessa ole kiinnitetty paljoakaan huomiota, eivätkä kirjoittajatkaan pureudu tähän seikkaan kovin syvällisesti.

Tarkastellessaan tutkimuksen rahoitusta kirjoittajat jakavat tieteenalat kolmeen kategoriaan niiden yhteiskunnallisten intressien perusteella (s. 46). Ensimmäisen ryhmän muodostavat tekniikka, luonnontiede ja lääketiede, jotka ”rahoituslähteiden perusteella ovat lähellä teknistieteellisiä sovelluksia ja markkinoita”. Toisen ryhmän muodostavat maa- ja metsätaloustiede sekä yhteiskuntatieteet, joihin kohdistuu ”muuta enemmän julkisen hallinnon intressejä”. Kolmantena ryhmänä ovat humanistiset tieteet, joihin ei juurikaan ”kohdistu yhteiskunnallisia tai kaupallisia odotuksia”.

Kirjassa on myös erillinen luku tieteenalakuultureista. Siinä tyydytään kommentoimaan alan klassikoiden (C.P. Snow, Tony Becher) pohjalta käytyä keskustelua. Aihe vaatisi tarkempaa analyysia. Uskon, että tieteenalojen sisällä on paljon luultua enemmän heterogeenisuutta. Niiden kuvaaminen antaisi meille monipuolisemman ja vähemmän polarisoituneen kuvan tieteenalojen eroista. Pitäisi siis kaivaa esiin erilaisia ”tieteenala-akulttuureita”.

Nimi muutokselle

Kirjoittajat kuvaavat tapahtunutta muutosta erilaisin ilmauksin: ”Vaatimuksena on ollut ennen kaikkea yliopistojen yhteiskunnallisen merkityk-

sen lisääminen: yliopistojen on julkisesti rahoitettuna laitoksina oltava veronmaksajien asialla – siis palveltava valtiota, elinkeinoelämää, julkisuutta, kansalaisia. Yliopistojen toiminnan tulisi olla sekä tehokasta että yhteiskunnallisesti vaikuttavaa” (s. 8-9). ”Yliopistollisen tutkimuksen oikeusperusta muuttuu, ja tutkijoiden on jatkuvasti vakuutettava rahoittajat, poliitikot ja ’suuri yleisö’ toimintansa hyödyllisyydestä ja järkevyydestä” (s. 19).

Tapahtunutta muutosta tekijät pyrkivät kuvaamaan myös muilta tutkijoilta lainatuilla termeillä. Yksi tekstissä vilahtava ilmaus on Sheila Slaughterin ja Larry Leslien *akateeminen kapitalismi*, jolla tarkoitetaan yliopistojen ja yksittäisten tutkijoiden pyrkimyksiä hankkia ulkopuolista rahoitusta. Toinen termi, jolla muutosta voidaan kuvata, on Aant Elzingan lanseeraama *episteeminen siirtymä*, jolla tarkoitetaan sitä, että akateemisen maailman ulkopuoliset kriteerit saavat osin korvata perinteiset laadun arvioinnin kriteerit.

Kolmas tapa, jolla muutosta kuvataan, on Gibbonsin ja muiden esittämä kahtiajako ”ykkösmalliin” ja ”kakkösmalliin”. Niiden olemus muodostuu käsitpareista, joita ovat mm.:

1. tieteellinen konteksti – kontekstina sovellettaavuus
2. tieteellinen uteliaisuus – tavoitesuuntautuneisuus
3. tieteenalakohtainen – poikkeittieteellinen
4. vakaat organisaatiot – liikkuvat organisaatiot
5. ”tilivelvollisuus” vertaisille – ”tilivelvollisuus” yhteiskunnalle
6. tieteen sisäinen laatukontrolli – laatu yhteiskunnan kannalta
7. rajoitettu tiedon levitys – tiedon levitys koko yhteiskuntaan

Mallista toiseen

On helppo havaita, että ykkösmalli edustaa ”vanhaa” ajattelutapaa, ja kakkösmalli ”uutta”. Kirjassa referoidaan mallien pohjalta käytyä keskustelua: sitä on toisaalta pidetty hyvänä kehityksen kuvaajana, toisaalta on todettu, että kakkösmallissa ei sinänsä ole mitään uutta, koska osalla tutkijoita tällaista asennoitumista on ollut havaittavissa ennenkin. Kirjoittajat toteavat aivan oikein, että malleja voidaan käyttää kuvaamaan tapahtunutta kehitystä, mutta tällöin on otettava huomioon sekä tieteenalojen että yksittäisten tutkijoiden väliset erot. Kyse ei ole hyppäksenomaisesta siirtymästä mallista toiseen vaan hitaasti ete-

nevästä kehityksestä, jossa samankin alan tutkijoilla on erilaisia arvotuksia. Lisäksi kaikki tutkijat joutuvat *tasapainoilemaan* kahden mallin välimaastossa. Käytettyyn kuvaukseen kahdesta mallista ehdottaisin seuraavaa muutosta. Mielestäni kriteeri 3 eli ”poikkitieteellisyys” ei kuulu tähän tarkasteluun, vaan muodostaa oman dimensionsa tieteen kehityksessä. On kylläkin totta, että monien yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisu edellyttää poikki- ja monitieteellisyttä. Näillä asioilla on siis tietty yhteys. Kuitenkin monitieteellisyuden vaatimus koskee suurella määrin myös perustutkimusta. Merkittävät uudet avaukset sen piirissä syntyvät entistä useammin eri alojen rajapinnoilla.

Miksi tutkija tutkii?

Tehdyn tutkimuksen avainkysymyksiä oli laitosjohtajille osoitettu tiedustelu siitä, mitkä seikat säätelevät tutkimusaiheiden valintaa. Tarjolla oli eri vaihtoehtoja ”tutkimusongelman henkilökohtaisesta kiinnostavuudesta” ”rahoittajien toiveisiin”. Tutkimuksen tekijät tulkitsevat saatuja vastauksia siten, että kovin suurta siirtymää tutkijoiden orientoitumisessa kakkosmallia kohti ei ole havaittavissa. Ykkössiian vaikuttimien joukossa saa yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa tieteissä ”tutkimusongelman henkilökohtainen kiinnostavuus” Lääketieteessä ja luonnontieteessä tärkein vaikutin on ”ongelman kansainvälinen tieteellinen merkittävyys”. Vain tekniikassa suurimman suosion sai ”ongelman käytännöllinen relevanssi”.

”Rahoittajien toiveet” sanelevat eniten tutkimusaiheiden valintaa tekniikan tutkimuksessa, vähiten humanistisessa tutkimuksessa. Tulos ei ole yllätys, mutta sen pohjalta voidaan kysyä edelleen: Onko kyseessä tieteenalojen luontainen ero vai rahoitusmahdollisuuksien sanelema seuraus? Saavatko humanistit niukanpuoleisesti tutkimusrahoitusta osin sen vuoksi, että haluavat pitää teemanvalinnassaan tiukasti kiinni omista intresseistään ilman että ”alistuisivat” rahoittajien ”pelinappuloiksi”. Humanistien tutkimusaiheita säätelevät rahoittajaa enemmän jopa ”tutkimuspartnerin intressit”.

Tulosohjauksen periaatteiden asteittainen käyttöönotto yliopistoissa on merkinnyt myös laitosten aktiivisempaa roolia tavoitteiden asettelussa. Tutkimuksen tekemiseen tällä ei näytä olevan kovin suurta merkitystä. Kaikilla aloilla ”laitoksen tutkimustraditio” vaikuttaa tutkimusaiheiden valintaan enemmän kuin ”laitoksen aset-

tamat tutkimustavoitteet”. ”Ulkopuoliset tiedepoliittiset tavoitteet/prioriteetit” vaikuttavat vieläkin vähemmän. Mistään ylhäältä tai ulkoa ohjatusta tutkimustoiminnasta ei siis voida puhua.

Mistä kiikastaa?

Toinen mielenkiintoinen kysymys liittyi siihen, mitkä tutkimusympäristöä koskevat ongelmat ovat merkittävimpiä laitosten tutkimustoiminnassa. Kirjoittajat kommentoivat vastauksia tähän tapaan: ”Tulos tuskin herättää hämmästyttävää kenessäkään, joka on työskennellyt yliopistossa 1990-luvun loppupuolella tai 2000-luvun alussa. Kiire, kohtuuttomaksi koetut työtaakat sekä rahoitusongelmat ovat puhuttaneet tutkijoita ja opettajia jo pitkään” (s. 90). Hämmästyttävää on joka tapauksessa se, että nämä kaksi ongelmaa ovat selvästi ylittäneet muiden (yli 70 % vastaajista on sitä mieltä, että niillä on suuri tai melko suuri merkitys). Aivan eri kertaluokassa (n. 25 %) ovat esimerkiksi sellaiset julkisuuttakin saaneet ongelmat, kuten puutteellinen tutkimusvälineistö ja puutteelliset tilat.

Mielestäni on oireellista, että noin puolet vastaajista pitää suurena tai melko suurena ongelmana kilpailua rahoituksesta sekä tulospaineita ja kasvavia tehokkuusvaatimuksia. Herää kysymys, voivatko tehokkuusvaatimukset olla sinällään ongelma. Kyse lienee kaikesta siitä, että ne on asetettu väärin tai niihin ei osata suhtautua oikealla tavalla.

Ajankäyttöön liittyvät ongelmat – eli selväkielisesti sanottuna *kiire* – tulevat säännöllisesti esille erilaisissa yliopiston toimintakulttuureita käsittelevissä kuvauksissa. Kysymys kirvoittaa yleensä käyttämään ilmeikkäitä vertauksia (s. 132). Aikataulu on kuin ”giljotiini”, tutkimuksen tekeminen on ”kaoottista sumplimista” ja ”oravanpyörässä pyörimistä”. Alituinen kiire ja siitä johtuva stressi on tällä hetkellä jo sen luokan ongelma, että se vaatisi yliopistoyhteisöltä huolellista paneutumista ja todellisten syiden selvittämistä. Mikä meitä loppujen lopuksi rasittaa, työn määrä, sen epämielekkyyys vai kyvyttömyys suunnitella ajankäyttöä? Vai onko kyseessä tottumattomuus ”normaaliin olotilaan”, kun aikaisemmasta ylenmääräisestä vapaudesta on siirrytty jonkinasteiseen tulosvastuuseen? Vai ovatko asetetut tavoitteet mahdottomia?

Vaikuttaa joka tapauksessa siltä että ”millään henkilöstöryhmällä ei ole kunnolla aikaa eikä mahdollisuuksia perustutkimukseen, vaikka lähes kaikkien toiveena on tehdä juuri sitä” (s. 142).

Kansainvälistyminen kelpaa kaikille

Tutkimustoiminnan kansainvälistymistä näyttävät kannattavan kaikkien alojen edustajat (luku V). Yleisvaikutelmaksi kuitenkin jää, että vastaajat näkevät siinä pikemminkin pakollisen trendin, jonka avulla saadaan omalle tutkimukselle korkeampaa statusta kuin että tutkimus tällä tavalla tulisi laadukkaammaksi. Laajentuvista verkostoista on apua eri tilanteista ja nuorten tutkijoiden ura saa potkua ulkomailla tapahtuvasta tutkimusjaksosta. Vanhemmille tutkijoille sinänsä tarpeelliset ulkomaanvierailut ovat ongelmallisia toteuttaa perhesyistä ja myös sen takia, että laitoksilta on vaikea irrottautua pitkäksi jaksoksi.

Kansainvälistymisen balanssi näyttää yllättävän positiiviselta: Suomeen päin on tullut enemmän tutkijoita pitkäaikaisille vierailuille kuin täältä lähtenyt. Tarkempi maakohtainen ja tutkijoiden tason huomioon ottava tarkastelu saattaisi paljastaa sen, että tilanne ei ole ihan niin valoisa kuin miltä puhtaasti numeeriset mittarit antavat ymmärtää. Kirjoittajat viittaavat Veronica Stolte-Heiskasen tutkimukseen, jonka mukaan tiedemaailman matkustusvirrat kulkevat ”periferiasta keskusta päin” sekä ”keskusmaiden kesken” (s. 156). Kysymys onkin siitä, kuuluuko Suomi edelleen tieteen periferiaan vai onko siitä tullut yksi keskusmaista. Tiedepolitiikan teossa maamme on ollut viime vuosina suuren kiinnostuksen kohteena. Tältä kannalta meistä on tullut jos ei keskusmaa niin jonkinlainen mallimaa, josta muut käyvät ottamassa oppia. Sen sijaan itse tutkimuksen teon osalta kuulumme useimmilla aloilla varmaan vielä alueeseen, joka sijoittuu periferian ja keskustan välimaastoon.

Vastauksissa kysymykseen eri maiden merkityksestä laitoksen tutkimustoiminnassa selvä ykkönen on edelleen USA. Seuraavassa kokoluokassa ovat Ruotsi, Saksa ja Iso-Britannia. Sitten seuraavat Venäjä, Viro, Japani, Hollanti ja Ranska. Voidaan olettaa, että jatkossa EU-maiden painoarvo jonkin verran kasvaa. Uutena tärkeänä partnerina kuvaan on astumassa Kiina.

Käytävillä kuultua

Aiemmin mainitut tapaustutkimukset eivät tuo mitään olennaisesti uutta kyselytutkimuksen avulla saatavaan yleiskuvaan. Tästä huolimatta lukijan kannalta kyseinen kirjan luku on kiintoisaa, kerrassaan raittoisa. Siteeratut tamperelaistutkijoiden mielipiteet ovat aitoja tuulahduksia yliopistojen kuppiloista ja käytäviltä:

”Meillä arvioidaan tutkimuksen merkittävyyttä aivan liian lyhyellä aikavälillä. Tutkimuksen merkittävyys humanistisilla aloilla tulee vasta esiin silloin, kun seuraava tutkija ryhtyy samaa aihepiiriä tutkimaan. (...) Meillä on ihan eri tilanne kuin jollakin reumakuumetutkijalla, jossa kymmenen eri ryhmää kilpailee siitä, kuka ehtii nopeimmin keksiä sen lääkkeen. Tämä on se malli, jota tällä hetkellä sovelletaan, ja se ei sovi meille lainkaan.” (Kommentti Historian laitoksen tutkijalta, s. 108)

”Siinä vaiheessa kun tutkija väittelee, niin sen jälkeen tutkija ei enää oikeastaan tee tutkimustyötä. Sen jälkeen se menee semmoiseksi projektinjohtamiseksi ja papereiden pyörittämiseksi, alituisiksi hakemusten teoksi ja raportoinniksi. Mä olen aina halunnut tehdä sitä käytännön tutkimusta, mutta siihen mulla ei enää ole resursseja.”

”No kai siinä pientä viilausta on joskus ollut, vähän semmoista nuorallatanssia akateemisen tutkimuksen ja tuotekehittelyn välillä, että kumpaa se nyt sitten on. Me ollaan nyt siinä ihan rajoilla, että kumpaa tämä nyt sitten loppujen lopuksi on.” (Kommentteja Pintatieteen ja puoli-johdetekniikan laboratorion tutkijoilta, s. 117, 120)

Laatu ja vaikuttavuus

Eri tieteenaloilla tehtävää tutkimusta on tunnetusti vaikea verrata keskenään. Vertailun helpottamiseksi on pyritty löytämään kaikille tieteenaloille yhteisiä laatukriteereitä. Kirjoittajat pohtivat tarkemmin Magnus Gulbrandsenin ehdottamaa neljää kriteeriä, jotka ovat vakuuttavuus (solidity), omaperäisyys (originality), tieteellinen merkitys tai relevanssi (scholarly/scientific relevance) ja yhteiskunnallinen käyttökelpoisuus (practical/societal utility).

Niin yleispäteviä kuin mainitut kriteerit ovatkin, niiden käyttöön liittyy suuria ongelmia, kuten kirjoittajat toteavatkin. Itse ehdottaisin tässä yhteydessä käsitteiden ”tutkimuksen laatu” ja ”tutkimuksen vaikuttavuus” erottamista toisistaan. Vaikuttavuudessa voidaan puolestaan erottaa *tieteen sisäinen vaikuttavuus* eli se, miten tutkimus vie eteenpäin kyseisen tieteenalan kehitystä, ja *yhteiskunnallinen vaikuttavuus* eli se, millaisia vaikutuksia tutkimuksella on ihmisten maailmankuvaan, julkisen hallinnon päätöksentekoon ja/tai elinkeinoelämään.

Yhteiskunnallisella vaikuttavuudella ei ole edes lähtökohtaisesti paljonkaan tekemistä tutkimuksen laadun kanssa. On olemassa laadukasta tutkimusta, jonka tuloksia ei voida käyttää yhteiskunnan hyödyksi ainakaan millään suoraan osoitettavissa olevalla tavalla. Tutkimustulosten hyödynnettävyys on kiinni ennen kaikkea tutkittavasta aiheesta. Vaikka läheskään kaikella tutkimuksella ei ole eikä tarvitsekaan olla suoraa yhteyttä käytännön sovelluksiin, on tärkeää, että tutkijat tiedostaisivat entistä selkeämmin tekemänsä tutkimuksen yhteiskunnallisen merkityksen. Tämä auttaa artikuloimaan tutkimusrahoituksen puolesta aikana, jolloin hyötynäkökulma peittää alleen muita arvoja.

Mielestäni myöskään tieteellinen relevanssi, vaikutus tutkimuksen kehittämiseen ei ole sama asia kuin tutkimuksen laatu, vaikka näillä seikoilla onkin selvä yhteys. Niillä aloilla joilla tutkimus- ja julkaisukulttuuri on homogeeninen, laadun ja vaikuttavuuden yhteys on tavallista suurempi, mutta silti on mahdollista, että kaikki hyvin tehty tutkimus ei vaikuta – syystä tai toisesta – kyseisen tieteenalan kehittämiseen.

Jos halutaan etsiä kaikille tieteenaloille yhteisiä laadukkaan tutkimuksen tuntomerkkejä, niin edellä mainitut ”vakuuttavuus” (uskottavuus) ja ”omaperäisyys” kelpaavat hyvin kriteereiksi. Tosin näitä käsitteitä pitää avata, jotta niistä voitaisiin puhua konkreettisemmin.

Kirjan aineisto antaa yhden parametrin vakuuttavuuden tarkasteluun: kaikkien tieteenalojen edustajat pitävät lähes sataprosenttisesti metodien tarkkuutta ja luotettavuutta erittäin tai melko tärkeänä hyvän tutkimuksen tuntomerkkinä. Toisaalta omaperäisyys voi olla myös ristiinriidassa vakuuttavuuden kanssa silloin, kun se tarkoittaa poikkeamista kyseisen tieteenalan valmiiksi poljetuilta poluilta.

Mielipiteitä vai faktoja?

Kirjoittajat toteavat parissa kohtaa (mm. s. 21, 98), että kyse ei välttämättä ole niin suuresta siirtymästä tutkijoiden arvomaailmassa kuin usein kuvitellaan, vaan siitä, että tutkijat ovat oppineet uuden terminologian. ”Retoriikka on muuttunut, eivät niinkään tutkimuskäytännöt”. ”Rahoituskriteerien suosissa soveltavaa tutkimusta tutkijat ovat oppineet räätälöimään työnsä niin, että se näyttää soveltavalta tutkimukselta”. Tämä on mielenkiintoinen väite monessakin mielessä. Päättäjät ovat halunneet profiloida tutkimusta uudella tavalla niin, että tutkimuksen laatu ja hyödyllisyys saisivat keskeisemmän roolin. Suu-

ri osa tutkijoista haluaa puolestaan pitää kiinni aikaisemmasta traditiosta saada itse päättää siitä, mitä he tutkivat. Kaikkia tyydyttävä ratkaisu on syntynyt siitä, että tutkijat ovat oppineet naamiomaan tekemänsä tutkimuksensa vaadittavalla tavalla. Uskon ja toivonkin, että tämä on vain yksi puoli asiaa. Kyllä todellistakin muutosta on tapahtunut, tosin hitaasti. Ehkä tutkijat eivät itse aina tiedosta omien arvojensa muuttumista.

Kyky hallita retoriikka pistää pohtimaan myös tehdyn kyselytutkimuksen tuloksien luotettavuutta. Ne heijastavat laitosjohtajien *mielipiteitä*, ei siis sitä mitkä seikat todellisuudessa ohjaavat heidän laitoksillaan tehtävää tutkimusta. Tämä varaus ei vähennä tulosten kiinnostavuutta, mutta se on joka tapauksessa pidettävä mielessä, kun arvioidaan tehdyn tutkimuksen tuloksia.

Laitosten johtajilta tiedusteltiin myös sitä, onko tutkimuksessa tapahtunut muutos poikkitieteellisyteen/tieteidenvälisyyteen. Vastaukset jonkin verran vaihtelevat tieteenaloittain, mutta yleensä vähintään 2/3 vastaajista on sitä mieltä, että muutosta tähän suuntaan on tapahtunut merkittävästi tai lievästi. Tulokset eivät ole sinänsä hätkähdyttäviä, mutta toisaalta voidaan epäillä, ovatko kaikki vastaajat ymmärtäneet kysymyksen oikein. Käsitteet *poikkitieteellisyys* (transdisciplinarity) ja *tieteidenvälisyys* (interdisciplinarity) sekoitetaan meillä edelleen käsitteeseen *monitieteellisyys* (multidisciplinarity), jolla tarkoitetaan tutkimusyhteistyötä ilman järjestelmällistä tutkijoiden ja tieteiden vuorovaikutusta. Pelkään, että useimmissa tapauksissa poikkitieteelliseksi ajateltu yhteistyö onkin ”vain” monitieteellistä.

Kuten kirjoittajat toteavat, hedelmällisen kommunikaatiosuhteen luominen eri aloja edustavien tutkijoiden kesken on vaativa prosessi, joka vaatii aikaa sekä selvän yhteisen intressin. Aito poikkitieteellisyys on ongelma myös tutkimushankkeiden arvioinnissa. Vaikka sitä pidetään positiivisena indikaattorina tutkimuksen merkittävyydestä, arvioitsijat katsovat hakemuksia helposti puhtaasti oman tieteenalansa näkökulmasta, jolloin poikkitieteellisyys vaativa tutkimusmetodien yhteensovittaminen voi merkitä huonoja arviointipisteitä.

Parempia selityksiä?

Kirjan kirjoittajat pyrkivät tekemään saamien tulosten pohjalta myös tulkintoja ja johtopäätöksiä. Useimmiten niihin on helppo yhtyä. On kuitenkin myös sellaisia päättelyketjuja, joihin mielelläni lisäisin uusia näkökulmia. Kirjoittavat ihmette-

levät sitä ristiriitaa, mikä syntyy kyselyyn vastanneiden laitosjohtajien mielipiteiden ja tilastojen välillä koskien laitosten rahoitustilannetta. Tilastot kertovat yliopistojen budjettirahoituksen nousseen, kun taas vastausten viesti on selvä: suurin puute on nimenomaan budjettirahasta, joka on ”vähentynyt”. Mielikuvan ja todellisuuden ristiriidalle esitetään kirjassa joitakin selityksiä: opiskelijamäärät ovat nousseet, kiinteistömenot ovat tulleet budjettirahalla maksettaviksi jne. Nämä ovat toki merkittäviä syitä.

Mielikuvien ja todellisuuden välinen näennäinen ristiriita syntyy kuitenkin myös käsitteellisistä ongelmista. Budjettirahoitus jakaantuu tiettyyn tarkoitukseen annettavaan perusrahoitukseen (joka ei aina kulje hankerahoituksen nimellä) sekä sitomattomaan perusrahoituksen. Laitoksen normaalin toiminnan kannalta ratkaisevassa asemassa on *sitomaton perusrahoitus*. Ja nimenomaan sen kohdalla on tapahtunut selvää vähenemistä. Syynä ei ole pelkästään se, että budjettirahoitusta on ohjattu etukäteen määriteltyihin kohteisiin, vaan sitä on kulunut myös erilaisten palvelujen, kuten atk:n kehittämiseen.

Opetuksen ja tutkimuksen yhteensovittaminen on yksi laitosjohtajien mainitsemista kiperistä ongelmista. Kirjoittajat pohtivat opetuksen ja tutkimuksen yhteyttä muutenkin todeten muun muassa (s. 200): ”Siksi on mahdollista, että tutkimuksen ja opetuksen ykseyttä korostavan humboldtilaisen yliopistomallin kriisi saattaa pahentua, kun opettajat vain opettavat ja tutkijat vain tutkivat.” Tässä asiassa kirjoittajilta on käsittääkseni jäänyt havaitsematta viimeaikojen kehitys, joka on johtamassa nimenomaan vastakkaiseen suuntaan. Suomen Akatemian ohjeiden mukaisesti useimpiin virkakategorioihin voidaan liittää myös pieni opetuspanos. Helsingin yliopiston konsistori on tehnyt periaatepäätöksen siitä, että kaikki yliopiston opettajat tutkivat ja kaikki tutkijat opettavat. Vaikka kyse on julistuksenomaisista päätöksistä, ne joka tapauksessa heijastavat eri tahojen tahtoa pitää kiinni opetuksen ja tutkimuksen ykseydestä.

Yliopistojen henkilöstöhallinnossa on tapahtunut myös muita muutoksia, jotka oikein käytettyinä voivat luoda entistä paremmat edellytykset tutkimuksen tekemiseen. Kokonaistyöaikaan siirtyminen antaa teoriassa mahdollisuuden järjestää opettajien työ siten, että heille jää aikaa myös tutkimukseen. Kannustava palkkausjärjestelmä luo puolestaan uudenlaisen motivaatiopohjan opettajien työlle. Kummankin uudistuksen vaikutusta rajoittavat taloudelliset reunaehdot (eufemismi rahan puutteelle) sekä myös laitosten tottumattomuus luovaan hallintokulttuuriin.

Missä nuorten ääni?

Perustellessaan kyselyn suuntaamista pelkästään laitosjohtajille kirjoittajat lipsauttavat vähän varomattomasti (s. 223): ”Meitä kiinnostivat kysymykset, joihin mielekkäitä vastauksia saattoi odottaa vain vanhemmilta tutkijoilta”. On totta, että nuorilta tutkijoilta puuttuu aikaperspektiivi ja mahdollisuus verrata nykyisyyttä aikaisempaan tutkimuskulttuuriin, mutta ”mielekkäitä” ja myös mielenkiintoisia vastauksia olisi voinut saada myös heiltä. Tutkimuksen uudet virtaukset näkyvät kaikkein selvimmin juuri nuorten tutkijoiden intresseissä ja valinnoissa. Senioritutkijat saattavat oppia naamioimaan omia tutkimuksiinsa uusien vaatimusten mukaisesti, kun taas nuorilla tutkijoilla käsitykset tutkimuksen teon arvostuksista ja tavoitteista ovat pelkistyneempiä ja aidompia. Kirjoittajat viittaavatkin siihen, että nuoret tutkijat suhtautuvat kriittisemmin ja epäilevämmiin uuteen tilanteeseen.

Erityisen kiintoisa tutkimuskohde olisivat väitöskirjat. Tutkijakoulujen toimintaa on jonkin verran jo ehditty arvioida. Tarvittaisiin kuitenkin syvällisempää analyysia siitä, miten ”tohtorituotannon” vauhdittaminen ja systematisointi on vaikuttanut väitöskirjojen tutkimusaiheiden valintaan ja laatuun. Tällaisen selvityksen tekeminen on vaativa tehtävä, koska siinä tarvitaan kunkin alan sisältöasiantuntemusta. Uskon kuitenkin, että tämä kannattaisi.

Yhteen nimenomaan nuoria tutkijoita koskettavaan ongelmaan kirjan kirjoittajat kiinnittävät vakavaa huomiota, nimittäin ns. pätkätöiden problematiikkaan. Ulkopuolisen rahoituksen kasvusta ja yliopistollisten virkojen vähentymisestä on väistämättä seurannut se, että yhä useampi tekee tutkimusta määräaikaisessa työsuhteessa. Kirjan kirjoittajat ovat tilanteesta huolissaan (s. 199): ”Lyhytaikaisissa työsuhteissa ja kovassa kilpailussa kollektiiviset intressit ja pitkäjänteinen sitoutuminen laitokseen eivät ole helposti yhteensovitettavissa tutkijoiden välittömien intressien ja henkilökohtaisten päämäärien kanssa.”

Viestejä päättäjille

Kirjan päätösluvussa tutkijat tekevät yhteenvedon tutkimuksensa tuloksista. Heidän mukaansa tutkimuksen tekemisen perustaminen kilpailuttamiseen ja hyvän tutkimuksen yksipuoliset kriteerit ovat jo johtaneet epäterveisiin ilmiöihin: tohtorituotantoa maksimoidaan rahoituksen toi-

vossa, ulkomaisia yhteistyökumppaneita hankitaan vaikkei tarvetta olisikaan koska se on muuta, käsiteltävien tutkimusaiheiden kirjo supistuu. Kirjoittajat korostavat, että on myös tutkimukseen utilitaristisesti suhtautuvien rahoittajien etu, jos tutkimusta tehdään myös niistä aiheista, jotka eivät ole juuri nyt ajankohtaisia, koska tulevia tarpeita on vaikea ennustaa. Toisaalta he korostavat sitä, että ”perustutkimuksen yksipuolinen korostaminen kaventaa paradoksaalisesti tutkijoiden vapautta tehdä myös muuta kuin perustutkimusta.”

Tekstissä annetaan myös selkeäsanaisia viestejä päättäjille: ”Onko Suomen Akatemian ja Tekesin rahoituksen näin suuri lisääminen ollut perusteltua? Olisiko osa tutkimusrahoituksen kasvusta tullut suunnata yliopistobudjetteihin ja erityisesti budjettirahoitteisten virkojen lisäykseen” (s. 93). Oma käsitykseni tehdyistä tutkimuspoliittisista linjauksista on se, että ne ovat olleet pääosin oikeita. Parhaat ratkaisut ovat kuitenkin aina aikasidonnaisia. Se mikä oli järkevää tutkimuspolitiikkaa 1990-luvun puolessa välissä, ei ole välttämättä sitä enää. Nyt tarvittaisiin

perustan vahvistamista.

Tämä viesti onkin jo mennyt päättäjien tietoisuuteen. Vuoden 2004 budjettiesityksessä tutkimusrahoituksen kohdalla tapahtuu merkittävä käänne. Aikaisempi kilpailtua tutkimusrahoitusta painottava linjaus (Suomen Akatemia, Tekes) on tasapainottunut. Nyt yliopistojen perusrahoitusta ollaan korjaamassa.

Vaikka kohennusta ovat syömässä kasvaneet kiinteistökustannukset, suunta on oikea. Seuraavaksi tulisi pohtia uudestaan Suomen Akatemian ja Tekesin rahoituksen keskinäistä volyymia. Nykyinen suhde on ollut aikoinaan perusteltu, mutta kehityksen nykyvaiheessa julkinen tutkimusrahoitus olisi tehokkaammassa käytössä, jos Akatemian ja Tekesin osuuksille välille löydettäisiin uusi balanssi. Samalla voitaisiin pohtia erilisen sosiaalisten innovaatioiden keskuksen perustamista.

Kirjoittaja on Venäjän kielen ja kirjallisuuden professori Helsingin yliopistossa ja Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnan puheenjohtaja.